

Дамјан ШЕЋКОВИЋ

ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ У ЦРНОЈ ГОРИ У ВРИЈЕМЕ ДОНОШЕЊА УСТАВА ИЗ 1905. ГОД.

I

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Ниједан друштвени процес не може имати реално пожељни економски, политички, културни и социјални исход док друштвени услови и околности за тај процес не сазру. За сваки друштвени процес стожер чине економске прилике и услови.

Читава друга половина XIX вијека у Црној Гори значила је постепено превладавање старих, анархичних, патријархалних облика живота. У историји је познато да је баш та друга половина XIX вијека била период највећих научних открића.¹

Тако је и то морало имати утицаја да се и у Црној Гори у то вријеме почну да праве неки нови искораци, нова пракса и односи. О томе свједо-

¹ 1856. г. пронађен Бесисров метод у производњи челика;
1861. г. пронађен телефон и производња сумпорне киселине;
1863. г. пронађена ротациона машина;
1867. г. пронађени су динамо машина и Симен-Мартинова пећ;
1877. г. пронађени су ваздлина кочница и четворотактни мотор;
1879. г. пронађен је трамвај;
1885. г. пронађена је парна турбина;
1885. г. аутомобил са мотором са унутрашњим сагоријевањем;
1891. г. моторна локомотива;
1883. г. пронађен је дизел-мотор;
1895. г. пронађен је бежични телеграф;
1899. г. пронађена је подморница;
1903. г. пронађен је авион и др.

чи и жива нормативна активност чију круну чини доношење Никољданског устава из 1905. године.

Црногорско друштво се почело имовински да структурира већ на почетку друге половине XIX вијека. Тада долази до уздицања имовинског нивоа једног друштвеног слоја: војвода, сердара, капетана, перјаника, барјактара, трговаца, који се одвајају од масе сељака и убрзавају класну диференцијацију црногорског друштва. Теократско – духовна власт, каква је била до друге половине XIX вијека, била је анахронизам у Европи.²

Добијањем независности, проширењем државних граница и ослобађањем од турског ропства, што је учињено Берлинским конгресом 1878. године, или, још тачније, 1883. године када је потпуно завршено разграничење између Црне Горе и Турске, почиње нова етапа у историјском развоју Црне Горе.

Тек са стицањем независности и територијалним ширењем могло се приступити реализацији национално-политичких планова и бржем друштвено-економском развоју. То је био резултат дугих и тешких ратова са Турцима.

Наступа један период мирног развоја од 1878. до 1912. године, до балканских ратова. Али, тек тада наступају проблеми. Требало је државност обезбиједити материјалним и кадровским могућностима. А основа са које се могло стартовати била је никаква. Нарочито је била неразвијена економска основа. Привреда је била ситно-сељачка, са спорим развојем робне привреде. Сметње том бржем развоју биле су: слабе производне снаге, патријархални односи, тешка историјска прошлост. Све то је својом аутархичношћу конзервирало и спречавало продоре у нову праксу и односе. Тог насљеђа прошлости било се тешко ослобађати. Било је потребно вријеме. Ниска и неразвијена материјална основа заустављала је сваки други развој; културни, просвјетни, политички. А традиционални менталитет се споро мијењао. Карактеристике становништва у том периоду биле су следеће: био је то сељачки менталитет поникао у изолацији брдских катуна и насебина. То је стварало посебан осјећај и однос према животу.³ Горштакчи менталитет није погодовао развоју демократије, што је било нужно јер су се већ тада почели јављати зачеци модерног друштва.

Читав овај период поклапа се са владавином књаза Николе Петровића, касније краља Црне Горе. Вријеме владавине краља Николе има у основи

² Данило Петровић се 1852. године пролгашава за књаза. Тада се и раздваја духовна од свјетовне власти.

³ Обрен Благојевић: *Изабрана дјела*

два карактеристична периода: до Берлинског конгреса и после је Берлинског конгреса. Али, произилазе један из другог и носе много заједничког када су у питању економске карактеристике и односи.

II

ТРАДИЦИОНАЛНО НАРОДНО ПРИВРЕЂИВАЊЕ

Кроз читав 19-и вијек на сеоском подручју, а Црна Гора је била готово у цјелини сељачка земља, живјело се од онога што су могле произвести тежачке руке на сиромашној, посној и оскудној земљи и од плијена од Турака, упадајући на територије које су Турци држали, плијенећи оно што су у оружаним сукобима отели и могли подијелити. Привреда је била примитивни вид натуралне производње за потребе породице, без тржишних вишкова и без било каквих облика размјене, нарочито у почетку. Размјена се у почетку и није могла одвијати јер се увијек чекало у засједама, пљачкало и отимало. Посебне тешкоће су биле недостатак оруђа за рад.

Ненасељени предјели су освајани. Зиратна земља се ширила, освајала и тако привођена култури. Тако је на сеоском подручју, стварана приватна својина. Она се преносила с кољена на кољено, што значи наслеђивања је. Касније се приватна својина стицала поклоном и куповином. Било је мало предмета у личној својини.

Поред ова два облика својине постојала је и заједничка сеоска својина. Заједничка својина биле су комунице – земља, шума, воде и млинови. Ова својина могла је бити: сеоска, братственичка и племенска. Стицала се по праву на комуницу. У њој се нијесу знали дјелови. Сви племенци или братственици уживали су право коришћења те својине. Комунице су биле пространства на испашама на планинама, изнад села или надомак села, шума која се користи за испуст стоке, да се сијеку гране, љемезови, метле, коље, ограда. Комунице су углавном подијељене између села и крајева, тако да на поједине комуне имају право село или више села. Комунице су настале на начин што у периоду насељавања земља није била издијељена. Поједине породице насељавале су одређене површине око првих станишта кућа колико су могле да одржавају, док остало земљиште је остајало својина свих. Прве комунице биле су све племенске. Касније, масовним насељавањем комунице прерастају у сеоске и братственичке. Није било строгих граница између комуница. Смањивање и хватање комуница доводило је до трвења и препирки које су често прерастале у кржаве обрачуне око земље. Зато су се успостављале границе између комунице села и братстава.

Комунско право није писано али су се њега сви придржавали. Комунице су имале посебан третман као и све остале обавезе и права. Другоплеменик није могао добити права у комуници, па макар било колико плаћао. Комуни су у тим условима били право богатство. У комуну је свака кућа имала једно и то једнако право. Комунска земља се могла само користити, а никако присвајати или продати.

АКТИВНОСТИ И ЗАНИМАЊА

Активности и занимања становништва били су сведени на бављење земљорадњом у нижим предјелима и сточарством у вишим предјелима, на планинама. Од сточарства посебно су се бавили овчарством и говедарством. Што се тиче пчеларства, воћарства и повртарства то су били, све до почетка XX вијека, углавном узгредни послови. Ти послови су се више сматрали луксузом него потребном дјелатношћу која би доприносила бољем животу. Нужда их је тјерала да се свако бави свим занимањима. Нема опредјељења за једно занимање, нити производње за трговину. Тако је било све до Берлинског конгреса, па све и до задње деценије XIX вијека. Производило се само за потребе домаћинства. Ова карактеристика је везана за црногорско село, које је чинило 99% структуре тадашње Црне Горе.

Традиционално народно привређивање почивало је на домаћој радности која се зачала израдом предмета од дрвета за обраду земље и друге пољопривредне производе, обради вуне, коже и обради камена за грађевинске и друге објекте. То је био зачетак занатске производње која је имала онолико значаја колико се привређивало за живот и потребе људи, најприје у породици а онда и у крају. То нијесу били људи који живе од заната. Претежно су били самоуки. Нешто касније, на почетку XX вијека, то постаје занимање појединаца. Било је самоуких зидара а наочито дрводјела који су правили: грабље, грабуљишта, орлиће, виле, косишта, водијере, карлице, дебар, лопате, држалице, калупе за прављење опанака (опанчаре), краљаче, јармове, тељиге, рала, бременнице, натре, жбанове, каблове, кашике, кутлаче, самаре, бадњеве, каце; сасијецали су јапију за нову кућу, кров, гред, вјенчанице и др. Просто је немогуће набројати овај сијасет најразноврснијих и најразличитијих ствари оруђа и посуђа које је сељак сам израђивао од дрвета.⁴

⁴ А. П. Ровински: *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Том II, Подгорица 1997. године.

Послије Берлинског конгреса, када су се поједини крајеви ослободили турске власти и припојили Црној Гори и укључили у црногорску државу, тек су тада могли да почну мирни живот и побољшају своје економско стање. Тада су се на селу почеле стварати крупна домаћинства, породичне и патријархалне задруге. Било је појединаца који су на селу држали и по више стотина оваца и коза и на десетине коња и говеда. Сељак је био мајстор за дрво и камен, а жене за вуну.

Размјена на црногорском селу почела се развијати тек крајем XIX вијека. Сељак би у град гонио стоку за продају. Био је то увијек ризик хоће ли то продати у вароши, зато је радије продавао на кући каквом сеоском трговцу који је идући од села до села откупљивао стоку сатима се цјенкајући да би што јефтиније купио и на разлици цијене нешто зарадио. У граду је сељак куповао: квинтал кукуруза, џак соли, који литар гаса, помало платна па можда и сјекиру, косу, катао или што друго од посуђа. Професионални обућар, терзија и ковач јављају се тек касније. Касније се јављају и имовинске разлике на селу. Какву је поткућницу и имање сељак имао тако се и хранио. Разлике су у томе биле велике. Једни су увијек имали доста хљеба и масноће, други, они средњи, којих је било највише, хранили су се осредње, али не сасвим оскудно. Но, било је и праве сеоске сиротиње која је у свему оскудијевала и увијек била потхрањена.

РАЗВОЈ ПОСЛИЈЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Послије Берлинског конгреса, који је напокон признао независност Црној Гори, долази до сасвим другачијих услова за развој. Тај чин имао је велики утицај на развој Црне Горе. У економском погледу настале су огромне промјене. До Берлинског конгреса територија Црне Горе заузима мала је простор од око 4.400 km². Послије Берлинског конгреса (и рата 1876-1878 год. против Турака) црногорске границе су обухватале териториј од преко 9. 475 km²,⁵ што је више него двоструко.⁶ Од каквог су значаја ове промјене биле говоре сљедећи подаци:⁷

⁵ Жарко Булајић: *Аграрни односи у Црној Гори (1870-1912)*, Титоград, 1959. стр. 13

⁶ Мирчета Ђуровић: *Црногорске финансије*, стр. 87

⁷ Мирчета Ђуровић: *Исто*, стр. 88

	1873	1885
оранице (рала)	76.857	156.500
ливаде (кода)	37.343	102.860
брави (комада)	422.922	832.279
говеда и коњи (комада)	63.906	139.342
вино (барила)	2.099	5.147
вомпградо (мотика)	12.066	18.685
пчеле и свиње (комада)	32.852	60.301
млинови		372
ваљаонице		53
маслине (коријена)		156.198
дација (фијорина)		343.188,33

Ови економски подаци указују да је економска моћ Црне Горе више него удвостручена. Нажалост, нема података о друштвеном бруто – производу по глави становника, што би се упечатљивије показала разлика. Новодобијени крајеви су били плоднији и давали су више дохотка. Ти крајеви су били богатији и природно развијенији од крајева Старе Црне Горе гдје се само ту и тамо налазила понека оаза погодна за земљорадњу (црмничко и цетињско поље). Ови новоослобођени крајеви, нарочито зетска равница, приморје и дио Бјелопавлића, постали су најважнији пољопривредни предјели Црне Горе. Тиме су створени услови за напредак земљорадње, сточарства и других привредних грана.

За даљи развитак од посебног значаја било је укључење нових градова и вароши (Подгорица, Никшић, Колашин, Бар, Улцињ, Спуж) у живот Црне Горе. У тим градовима је раније био развијен привредни живот. Ови градови и вароши су по својој економској активности далеко одскакали од привредног живота у скученим и стијешњеним варошицама Старе Црне Горе, (Цетиње, Ријека Црнојевића, Вирпазар). Нарочито су били значајни Подгорица и Никшић и приморски градови Бар и Улцињ, који су одраније били важни трговачки и саобраћајни центри. Када су ови градови повезани новим путевима, они добијају централно мјесто у друштвено-економском развоју Црне Горе. Укључење градова и њихово повезивање било је од пресудног значаја за даљи развитак црногорске привреде. Створена је сасвим друга основа. Отворене су нове перспективе и нове могућности економског развоја. Заостала и учмала црногорска привреда изла-

зи из дотадашњег скученог оквира и добија размах у новим околностима. Укључивањем градова почиње развој капиталистичке привреде. Градови су били носиоци савремених односа. У њима су се на најпотпунији начин почели развијати капиталистички односи. Они су разбијали заостале патријархалне односе и поткопавали преживјеле племенске институције.

– У пољопривреди почињу да се предузимају неке мјере за унапређење пољопривреде: почињу да се гаје индустријске културе, уводе се селективна сјемена, почињу да се обучавају и школују кадрови за развој пољопривреде.

– У занатству почињу први искораци. Занат је био недостојан посао а занатлија човјек ниже вриједности. Таква схватања почињу да се превладавају и да се од домаће радиности прелази на развој занатске дјелатности. Државна власт је увидјела колико су нарасле потребе и колико се заостаје па је предузимала мјере за оспособљавање занатлија. Највише је заната почело да се развија по градовима и варошима, а почињу и по селима. Предвиђена је била и обука будућих занатлија. Занати су се умножавали.

– О индустрији се до Берлинског конгреса није ни могло говорити јер је није би било. Прва индустријска производња била је на Ријечи Црнојевића, пилана је подигнута 1873. године. Била је примитивна и са врло малим капацитетом. Радила је на водени погон са гатером од 12 пила а дневно је производила 300 дасака од 5 м дужине. Да је књаз желио развој индустрије и трговине у својој земљи свједочи и честитка приликом оснивања никшићке Пиваре „Требјеса”: „Ви сте знали, и ви сте синовно осјетили моју живу жељу за развитак индустрије и трговине у мојој земљи, зато сте и похитали да се са Ваше Скупштине јавите Вашем Господару, знавши да ће га то задовољити.

Сљедујте, дјецо, поштено радити и напредовати на том пољу, тако исто славном и корисном домовини, као она гажена јунацима и захлађивана барјацима.

Напријед дјецо, Бог ће бити са Вама и моја љуба: Никола ⁸

Прва дакле, индустријска предузећа била су: прерада дрвета, дувана и пива.

– У саобраћају су прилике биле веома лоше. Може се рећи да до Берлинског конгреса колских путева није ни било. Постојало је неколико крчаника које је направио Петар II. Међутим, у раздобљу од 1882. до 1908. године изграђено је око 450 км друмова а на којима је од 1908. го-

⁸ Глас Црногорца бр. 15 од 14. априла 1895. год.

дине почео да се одвија колски саобраћај. Интензивније је почео да се развија и телеграфски и поштански саобраћај. Године 1904. прорадила је међународна радио-телеграфска линија Бар-Бари.

– Ограничене производне могућности утицале су на развитак трговачког промета. Вишак производа је био мали, па је то условљавало скученост размјене. Но, и поред све ограничености производње и вишка производа – трговачки саобраћај у Црној Гори све више је узимао маха. Нормализовање прилика у Црној Гори и побољшање односа са Аустријом и Турском позитивно се одразило на унутрашњу и спољну трговину. Робно-новчани односи, у овом периоду, захватају и најзабаченије крајеве вршећи интензиван утицај на читав друштвени живот у Црној Гори.⁹ У земљи се отварају нови пазари, учвршћује се унутрашње тржиште, повећава се увоз и извоз производа, почињу да се отварају стални трговачки дућани по варошима и селима, што је дало новог пострека трговачком промету. На тај начин се убрзава акумулација трговачког капитала, који у ово вријеме постаје владајући облик капитала. Управо, у ово вријеме капитал се акумулише искључиво путем трговине и зеленашења.

Почетком XX вијека почео се развијати и финансијски капитал, нарочито од 1906. године, када је установљена домаћа валута перпер. Отварају се банке, понегдје и кредитни заводи. И све то доприноси убрзавању привредног развоја као и друштвеног развоја у цјелини. Привредном развоју допринијеле су и концесије иностраном капиталу, најприје италијанском, а затим и аустроугарском. Но, све ово било је тек у повоју.

ПРОМЈЕНЕ У СТРУКТУРИ СТАНОВНИШТВА

Ако се погледа укупни друштвени развитак Црне Горе у овом периоду, може се запазити општи напредак у државно-правном и економском погледу. Овај релативни напредак никако не значи да се Црна Гора развила у савремену државу. Напротив, она је и даље била неизграђена и заостала. Њени државни органи и државно-правне институције тек су били почели да се афирмишу и крећу ка путевима модерног уређења.

У новим околностима дошло је до помјерања становништва и промјене структуре посједа. Турске посједе држава је експроприсала. Најважнији комплекси земље били су у околини Никшића и Подгорице, у Колашину, Спужу, Приморју и у околини Жабљака. У тим крајевима населили

⁹ Мирчета Ђуровић: *Трговачки капитал у Црној Гори*, Цетиње, 1958. године

су се Црногорци. Поједини главари добили су најљепша турска имања. О расподјели земље одлучивала је главарска бирократија на челу са књазом. Дошло је до класног структурирања становништва. Иако је побољшан друштвено-економски развој, сразмјерно није побољшан положај сељака. Поред привреде, упоредо су се развијале и друге области: просвјета, култура и др. Стварао се нови амбијент који постепено прожима све поре друштвеног живота.

Све ово, ипак, никако не значи да је у то вријеме Црна Гора постигла степен развијене земље који би се могао мјерити са појединим европским државама. Напротив, Црна Гора је и даље далеко заостала за развијеним европским земљама.

Новонастале околности проширивањем територије и период мирног развитка условили су и промјену административно-територијалне подјеле и реорганизацију државне управе. Раније је било 46 а сада је 75 капетанија које су обједињене у 10 нахија. Установљен је умјесто Сената Државни савјет, министарства и Велики суд. Реорганизован је читав државни апарат. Приближен је савременом начину организовања администрације попут неких развијених држава. При крају XIX вијека – 90-их година, расположење у грађанском слоју за демократизацију земље бивало је све веће. Током 1902. и 1903. године и даље се врше нове државне реформе. Образована је црногорска књажевска влада као највиши извршни орган власти. Повећан је број чланова Државног савјета. Извршена је нова територијално-административна подјела на пет области: Катунско-ријечку, Зетно-брдску, Никшићку, Морачко-васојевићку и Црмничко-приморску.

Што је развој био бржи и комуникације развијеније, то је народ постајао свјеснији свог положаја. Расло је незадовољство. Под притиском домаћег незадовољства и под утицајем спољнополитичких фактора, књаз Никола је 29. октобра 1905. објавио Устав. То је био први црногорски Устав у историји. Уз све ограничености, Устав је пружио могућност да се политичке борбе пренесу на парламент, гдје је сада већ дошло и до политичке диференцијације.

УСТАВНА ОДРЕЂЕЊА

Без обзира на реформе које су се проводиле, с времена на вријеме, у основи се привредом и финансијама управљало, како је сам књаз још 1869. год. говорио: „Ја, као и сви моји предшасници управљали смо државним добрима и приходима онако као што би управљао добар до-

маћин кућни, без да смо имали икоме давати рачуна о употребљењу истијех, мијешајући у исту ћесу производ дањка земаљског, капитал и доходак нашег личног и земаљског имања. Овај начин који је до сада имао своје разлоге, није нигдје у употребљењу код народа, који су од нас у просвјети одвојили. Промислио сам, дакле, да је вријеме да се изостави досадашњи, а да се установи други начин управе са дохоцима земаљским.”¹⁰

Корак по корак, овај систем и његови инструменти мијењани су и прилагођавани новим приликама. У ствари, у почетку владавине књаза Николе били су исти инструменти као у вријеме књаза Данила. Ту фактички система није ни било. Све је контролисао књаз. Временом се све то мијења. Најзначајније промјене су увођење буџетског система. Закон о буџету донесен је 1901. године. Интересантно је навести које је све приходе имао тадашњи буџет. То су били сљедећи приходи: дација; порези на приход од зграда, капитала, радњи и личног рада; прирези, царине; трошарина; таксе; монополи (соли, шпирит, пића, дуван, цигар парир); пошта и телеграф; привредне установе (државна штампарија, поморске луке, воднотехнички заводи, државни расадници, пољопривредне станице); непокретна имања (манастирска добра, државна добра); други разни приходи; ванредни приходи (субвенције из Русије, од ковања новца). Ово показује искорак ка модерној финансијској дјелатности, што ће свој израз наћи и у Уставу.

У историји се сматра да је политичко стање у Црној Гори у вријеме и послје доношења Николданског устава из 1905. године једно од најинтересантнијих поглавља у историји Црне Горе. Књаз Никола је био аутократа. Он је давао тон друштвено-политичком животу у Црној Гори, како прије доношења, тако и послје доношења Устава. То је због тога што је Устав из 1905. године био октроисани устав и који је донио монарх. Скупштина га је прихватила без икакве расправе, процедуре или поступка, како се то практикује при доношењу и усвајању највиших правних аката. Устав, у основи, садржи принципе организације власти, права и слободе грађана и одредбе о начину промјене Устава. Има 222 члана. Устав садржи један број рјешења која објективно представљају демократски искорак, прије свега у гарантовању ширег спектра слобода и права грађана.

¹⁰ Никола I Петровић Његош: *Мемоари*, књига пета, Цетиње 1969. године. Исто у: *Стање Црне Горе по рату 1861. године*, (Записи, 1931. књига VIII, 29).

Област друштвено-економских односа изражена је само једном нормом која гласи: „својина је неповредна, ма какве природе она била”.¹¹ То значи да Устав признаје веше облика својине. Детаљнија анализа Устава показује да је својина у то вријеме имала сљедеће облике: приватна својина, као основни облик својине и као суштина продукционих односа; комунска својина, као вид заједничке својине, и имање, као облик државне својине. Наравно, постојала је и лична својина.

У Уставу (дио девети) у члановима 155-163 регулисане су државне финансије. Државну дацију и порез плаћа свако по имућству.¹² Књаз Господар и чланови Владалачког дома не плаћају ни дације ни пореза.¹³

Десети дио Устава посвећен је „Државном имању”. „Државно имање” је регулисано члановима 163-170. Државно имање састављају сва она непокретна и покретна добра и сва имовинска права која држава као своја прибавља и држи.¹⁴ Државно имање се може само одобрењем Народне скупштине отуђити, или оно или његов приход заложити или иначе оптеретити. Државним имањем управља министар финансија. Право монопола припада држави. Она га може пренијети на другога али само на одређено вријеме и путем закона. Руде су државна својина. Концесије ма које врсте дају се на одређено вријеме и по нарочитом закону. Регулисано је и имање Књаза Господара. Оно је одвојено од државног имања. Он њиме слободно располаже за живота и за случај смрти.¹⁵ Области „Капетаније и општине могу имати своја имања”.¹⁶

Важно је истаћи да је посебан дио Устава (дио једанаести) посвећен Државној контроли.¹⁷ Државну контролу чини предсједник и два члана. Државна контрола прегледа, исправља и ликвидира рачуне државне администрације и свих рачунопологача према државној каси. Она мотри да се не прекорачи ни један издатак на буџету. Контрола завршује рачуне својих државних управа и дужна је прикупљати све потребне доказе и обавјештења.

¹¹ члан 206 Устава.

¹² члан 155 Устава.

¹³ члан 156 Устава.

¹⁴ члан 163 Устава.

¹⁵ чланови 163-170 Устава.

¹⁶ члан 185 Устава.

¹⁷ чланови 170-176 Устава.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧАКА

1. И раније, а и у вријеме доношења Устава, Црна Гора је у економском погледу била у доста лошем положају. То је била привреда у којој је доминирала ситносопственичка имовина, уз постојања неких облика заједничке својине као важног допунског извора за живот (комунска својина). Дакле, привреда је била са веома ограниченим могућностима. Тешко се вршила репродукција. И ако је била то борба за одржавање живота, ипак се почињу да јављају продори у нову праксу.

2. Постепено се развијају капиталистички односи. Јавља се продор трговачког и финансијског капитала. Заживљава капитал однос. Постепено се превладава у једном дијелу, натурална структура и патријархални односи. Друштво почиње да се имовински структурира. Јављају се знатне разлике у имовинском стању и статусу појединих категорија. Суштина друштвено-економског односа огледа се у ситуирању приватне својине, као основног продукционог односа. Положај радника и сељака одређује онај који присваја приход а то је главарски слој ратника и државних чиновника. Сељак и даље врло лоше живи. Формиран грађански слој прави продоре у нове односе. Јављају се и почињу да заживљавају класне противрјечности условљавајући не само економску, већ и политичку кризу коју обиљежавају страначки сукоби првих формираних политичких странака: клубаша и праваша, бомбашка и колашинска афера и сл.

3. Први црногорски Устав ипак је донесен 100 година касније од доношења првих устава у Европи. Значај Устава огледа се у томе што је уставом ојачана црногорска државност и углед Црне Горе на међународном плану. Устав је поставио темеље црногорској уставности и био вјесник демократских процеса. Укључио је Црну Гору у токове европске државности и сврстао ју је у ред савремених европских држава.

4. Устав је био израз нужности искорача ка савременим европским кретањима. Праћење тих европских кретања је било и доношење Општег имовинског законика за књажевину Црну Гору. Тај закон донесен је управо у вријеме кодификаторског покрета у Европи. Закон је доживио најлакшије оцјене у Европи. Устав је требало да обавезе на даљу регулацију друштвених односа и изградњу правне државе са грађанским и демократским елементима у свом бићу.

5. Са развитком трговине, занатства, изградњом путева, порастом градског становништва и појавом првих индустријских предузећа, оснивањем банкарских организација и др., вршио се даљи процес класне ди-

ференцијације црногорског друштва. У том процесу формирао се један нови грађански слој – сталеж од трговаца, предузимача, кафеџија, дућанџија, занатлија, акционара, државних службеника и интелектуалаца, који долази у сукоб са апсолутистичком влашћу књаза Николе. На тој основи, на почетку XX вијека, почињу врло оштре политичке борбе које су се све више заоштравале. Да би се извукао из новонастале ситуације, Књаз октроише Устав. Њиме жели да пребаци дио одговорности на скупштину и органе власти, јер је увидио да су му политички противници несношљиви и да дотадашњи економски односи и укупни развитак земље све више постају главна кочница цјелокупног друштвеног развоја. Иако је био свјестан ових процеса, уставне ингеренције Књаза Господара и у овом првом Уставу остале су веома значајне. Књаз Господар и Владичански дом били су неприкосновени. „Господарева је била посљедња”.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мирчета Ђуровић: *Трговачки капитал у Црној Гори половином XIX вијека*, Цетиње 1959.
2. Мирчета Ђуровић: *Црногорске финансије 1860-1915*, Титоград 1960.
3. Жарко Булајић: *Аграрни односи у Црној Гори 1878-1912*. Титоград, 1959.
4. Обрен Благојевић: *Изабрана дјела*, „Стручна књига”, – Београд.
5. Јагош Јовановић: *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности*, Историја Црне Горе, друго допуњено издање, Цетиње, 1995.
6. Томица Никчевић: *Политичке струје у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку*, друго издање Подгорица – Никшић 1999.
7. Гавро Вуковић: *Мемоари*, „Обод” – Цетиње, 1996. год.
8. Никола I Петровић Његош: *Мемоари*, Цетиње 1969, књига V
9. *Устав за књажевину Црну Гору из 1905. г.* „Службени лист Црне Горе”, Подгорица, 2005. год.
10. *Општи имовински законик за књажевину Црну Гору*.

Damjan ŠEĆKOVIĆ

SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN MONTENEGRO
DURING ADOPTION OF THE CONSTITUTION IN 1905

Summary

The work discusses issues dealing with the socio-economic relations during the rule of the archduke and later king Nikola. Two periods are observed: the period leading to the Berlin Congress of 1878, and the period after the Berlin Congress until year 1905 and the first Montenegrin Constitution.

The text analyses social conditions and the environment in which life was developing in Montenegro at that time.

Traditional national commerce and human activity and trades are described as they were taking place in a poor and peasant oriented Montenegro.

In the period after the Berlin Congress Montenegro ventures into new practices and relations. In the independent country a market is developed, and capital is getting livelier, as are relations, changes in the structure of the society occur, and a class structuring initiates, all of which causes reforms, the adoption of a constitution, and a shift to a parliamentary system.

Finally the articles of the constitution dealing with economic issues are discussed and final conclusions are made.